

КАТЕГОРІЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито поняття компетентності в контексті підготовки педагогічних кадрів. Висвітлено стан проблеми в теорії й практиці вищих навчальних закладів.

Ключові слова: компетентність, компетенція, професійні компетентності, педагогічні кадри.

Перехід до нової системи суспільних відносин посилює вимоги до професійної компетенції фахівців у всіх сферах життєдіяльності. Сучасні виклики вимагають необхідності розробки єдиної загальнодержавної стратегії у галузі освіти, орієнтованої на формування та розвиток у молоді навичок життя в інформаційному просторі. Оновлення вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства спрямоване на знаходження шляхів формування активної позиції майбутнього фахівця в процесі навчання у ВНЗ, становлення досвіду цілісного розуміння професійної діяльності, системної дії у вирішенні нових проблем і завдань.

В умовах інтенсивного “старіння” інформації традиційна передача знань стає принципово недоцільною. Стає аксіомою не тільки здатність до набуття знань, але й готовність використовувати їх на практиці, у процесі виконання професійних і соціальних функцій.

Вирішення зазначеної проблеми пов’язується з реалізацією компетентнісного підходу до навчання, тобто спрямованістю педагогічного процесу на формування ключових (базових) і предметних компетентностей людини, які розглядаються як інтегрована характеристика особистості. Це вимагає подолання традиційних, когнітивних орієнтирів, вимагає оновлення змісту, методів і технологій навчання, активізації внутрішніх потенційних можливостей людини.

Аналіз праць, присвячених проблемі педагогічної освіти (В.І. Бондар, І.Я. Зимня, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало, І.В. Родигіна, О.В. Овчарук, Дж. Равен, Є.С. Шишов та ін.), засвідчує, що з-поміж вимог до системи підготовки сучасного фахівця можна назвати забезпечення високого рівня його компетентності й мобільності. Саме компетентнісний підхід до організації навчального процесу є способом досягнення нової якості вищої освіти.

Теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності розкриваються в працях Н.М. Бібік, О.О. Деркача, В.О. Козирева, С.О. Сисоевої та ін. Значна питома вага праць цього спрямування відводиться висвітленню проблем професійної підготовки педагогічних кадрів, розвитку їх професійної компетентності (В.І. Богословський, А.К. Маркова, О.Я. Савченко, М.І. Сметанський, О.В. Тряпцін та ін.). Водночас проведене нами опитування викладачів вищих педагогічних навчальних закладів засвідчує, що, незважаючи на широку вживаність і значну кількість публікацій, однозначне розуміння поняття “компетентність” у переважній більшості респондентів відсутнє. Це створює певні труднощі й непорозу-

міння як у його трактуванні, так і в якісній організації навчально-виховного процесу в умовах вищого навчального закладу.

Метою статті є розкриття категорії компетентності в сучасній педагогічній теорії і практиці вищої школи.

Визначальними категоріями досліджуваного явища є “компетенція” і “компетентність” у їхньому співвідношенні одна до одної. Водночас розмаїття трактувань цих понять демонструє відсутність єдності в їх розумінні. Так, у латинській мові від дієслова *competere* (спільно досягати, добиватися; відповідати чомусь, підходити) утворено *competens* (відповідний, той, що добивався, той, що підходить). Їх смислове поле описує як внутрішні характеристики індивідуума, так і його відповідність заданим зовнішнім умовам. Англійські *competencies* (множина від *competency*) та *competence* перекладаються як компетенції та компетентність. Звідси компетенція – це сфера діяльності, значуща для ефективної роботи організації, у якій індивід має виявити певні знання, уміння, поведінкові навички і професійно важливі риси. У свою чергу, компетентність є вираженням наявного професійного досвіду в межах вимог конкретної посади; це досконале знання своєї справи, способів і засобів досягнення поставлених цілей; сукупність знань, що дасть змогу правильно оцінювати ситуацію, приймати правильні рішення і досягати значущих результатів, необхідних для ефективної діяльності.

Ознайомлення з відповідними науковими джерелами дає змогу дійти висновків про наявність розбіжності в його трактуванні й серед учених, де нерідко компетентність ототожнюється з професіоналізмом. Так, з погляду Н.В. Кузьміної [1], компетентність (обізнаність) і професіоналізм доцільно розглядати як характеристики спеціаліста, що визначаються мірою володіння ним сучасними засобами вирішення професійних завдань. Зокрема, професіоналізм педагога, на думку вченої, передбачає оптимальне поєднання гностичного, проектувального, конструктивного, організаторського і комунікативного компонентів.

У свою чергу, О.І. Пометун [5] розглядає компетентність як сформовані структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, які дають змогу фахівцю визначати і вирішувати проблеми, що є характерними для певного напрямку професійної діяльності.

На думку Г.К. Селевка, компетенція – це освітній результат, який виявляється у професійній підготовленості випускника, у реальному володінні ним методами та засобами діяльності, у можливостях справлятися з поставленими завданнями; форма поєднання знань, умінь і навичок, яка дає змогу ставити і досягати мети в перетворенні довкілля. А компетентність автор пов’язує з інтегральною здатністю особистості та її готовністю до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання і соціалізації та орієнтованих на самотійну й успішну участь у діяльності.

З позиції Ю.Г. Татура, під “компетентністю розуміється якість людини, котра, закінчивши освіту певного ступеня, характеризується готовні-

стю до успішної діяльності з урахуванням її соціальної значущості та соціальних ризиків, які можуть бути пов'язані з нею” [8, с. 24]. Дослідник вважає, що компетентність – це поняття відносне, оскільки оцінюється, як правило, суб'єктивними критеріями.

Дж. Равен компетентність трактує як сформованість певних якостей, що виявляються в якості виконуваної роботи [6]. У зміст поняття “компетентність” він вкладає здатність людини, необхідну для ефективного виконання конкретної діяльності в певній предметній галузі. Вона забезпечується наявністю загальних і вузькоспеціальних знань, спеціальних навичок і способів мислення, а також розуміння відповідальності за свої вчинки. Вчений розглядає це поняття як специфічну здатність, виконання професійних функцій у конкретній сфері діяльності, що включає вузькоспеціальні знання, уміння і способи мислення, а також умотивовану відповідальність за свої дії. Базові компетентності є основою формування “галузевих” компетентностей, що виявляються в “наявності у людини системи знань, здатності організувати інших людей для досягнення поставленої мети, готовності аналізувати очікувані наслідки своїх дій” [6, с. 6]. Природу компетентності вчений пов'язує з особистими цінностями й інтересами людини, особистою зацікавленістю в тій діяльності, до якої вона залучена і реалізується.

З погляду Дж. Стернберга, компетентність розглядається не тільки як властивість людини, але й в аспекті взаємодії людини і ситуації. У цьому плані компетентність є критерієм загальноновизнаного статусу, що дає змогу визначати окремі групи людей як фахівців. Водночас, трактуючи компетентності як банк накопичених у досвіді знань і вмінь, С.Я. Батишев наголошує, що вони є базою, основою всіх видів компетентності. Звідси система нормативних знань певної сфери діяльності визначає професійну компетентність.

Говорячи про педагогічну компетентність, А.К. Маркова стверджує, що “поінформованість передбачає знання, уміння і їхні нормативні ознаки, які необхідні для здійснення цієї роботи, володіння психологічними якостями, бажаними для її виконання, реальна професійна діяльність відповідно до еталонів і норм” [2, с. 256]. Цей показник поєднує не тільки знання, уміння і досвід, а й відповідну підготовленість до використання знань у процесі професійної діяльності. Із зазначених позицій, базуючись на постулаті, що результатом освіти в сучасних умовах має бути не передача готової інформації (знань), а формування способів роботи з інформацією, здатності до продуктивної дії, розроблена Концепція модернізації російської освіти. Під поняттям “компетентність” тут виступають ключові психологічні характеристики, орієнтовані на аналіз, внутрішній план дії, рефлексію, але не в плані особистих інтелектуальних параметрів, а у формі оцінки здатності до практичної діяльності.

Водночас нам імпонує визначення поняття компетентності, надане Л.Є. Петуховою як “здатність та усвідомлена готовність до реалізації набутої системи знань, умінь і навичок та прагнення розв'язання актуальних

завдань у конкретних умовах з передбачуваними можливими наслідками й відповідальністю за свої дії” [4, с. 53].

Таким чином, компетентність у широкому значенні розуміється нами як ступінь соціальної та психологічної зрілості людини, її готовність до певного виду діяльності, що дає змогу індивіду успішно функціонувати в суспільстві. У вузькому значенні вона розглядається як комплексна характеристика, інтегрованість індивіда в суспільну діяльність, що передбачає певну світоглядну й ціннісну його спрямованість.

У контексті нашої статті важливим є уточнення поняття “професійна компетентність”, яке розглядається авторами по-різному. Зокрема, з позиції Н.І. Пов’якель, професійна компетентність розуміється як інтегральна характеристика готовності людини до успішного вирішення професійних завдань і своїх професійних обов’язків. Звідси професійна компетентність є основним складником і вирішальним чинником, що забезпечує успішність реалізації соціальних та професійних функцій фахівця.

Як стверджує М.В. Кухарев, професійна компетентність охоплює сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлюється високим рівнем психолого-педагогічної підготовленості до діяльності, у нашому випадку – до організації навчально-виховного процесу у педагогічному вищому навчальному закладі. Це єдиний комплекс знань, умінь і навичок, психологічних особливостей (якостей), фахових позицій та акмеологічних варіантів.

У свою чергу, В.І. Маслоу під професійною компетентністю вбачає готовність якісно виконувати свої посадові обов’язки на рівні світових вимог, що гарантує достатню ефективність фахової і громадської діяльності особистості [3].

Поряд із термінами “професіоналізм”, “професійна компетентність” різними авторами вживаються поняття “компетенція”, “група компетенцій”. Так, наприклад, у науковій літературі описується великий спектр компетенцій: ключові, загальні, предметні тощо. Зокрема, Є.С. Шишов розглядає їх як результат освітнього процесу – знання, досвід та цінності, які забезпечують адекватне вирішення існуючої проблеми. Предметні компетенції пов’язані з конкретним предметом, його специфікою. Ідеться, насамперед, про навички – технічні методи та прийоми конкретних сфер діяльності. Інакше кажучи, компетенцію слід розуміти як задану вимогу, норму підготовки особистості, а компетентність – як фактично сформовані її особистісні якості та досвід діяльності. Останні акумулюють чітке визначення професіограмних вимог до конкретних видів діяльності (компетенція) і сформований вибір комплексу якостей і набутого досвіду, що забезпечують виконання професійних функцій.

З погляду І.В. Родигіної [7], компетенцію слід розглядати як рівень розвитку особистості й безпосередньо пов’язувати з якісним опануванням змісту навчальних дисциплін. Освітня ж компетентність – це здатність здійснювати складні культурно-відповідні види діяльності. На загал компетентність нею трактується як сукупність значеннєвих орієнтацій, знань,

умінь, навичок і досвіду діяльності стосовно певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісної і соціально значущої продуктивної діяльності.

Як бачимо, компетентність – це виявлена компетенція. Компетентність може включати набір компетенцій, необхідних у різних сферах діяльності. У цілому ж у світовій освітній практиці компетентність виступає як вузлове поняття, оскільки раціонально поєднує в собі інтелектуальні й набуті якості, орієнтує на кінцевий результат, інтегрує в собі ряд однорідних або споріднених знань і вмінь, притаманних тому чи іншому роду діяльності [9].

Дещо інший підхід до класифікації компетентностей наявний у працях О.В. Тряпціна, який визначає такі їх види: ключові (компетенції, необхідні для соціально-продуктивної діяльності); базові (характерні для певного виду діяльності); спеціальні (забезпечують вирішення конкретної проблеми чи професійного завдання).

Група німецьких учених пропонує такі фундаментальні компетентності [5], як інтелектуальні знання, навчальна компетентність, методологічні компетентності, соціальні компетентності, ціннісні орієнтації. Що стосується професійних компетенцій, то вони розглядаються у статусі комплексної характеристики спеціаліста, який володіє необхідними знаннями, уміннями і здатностями для виконання своїх професійних функцій. Тобто ефективно використання комплексу якостей людини, яке дає змогу результативно використовувати функціональні обов'язки.

Характерно, що А.В. Хуторський пропонує використовувати ці поняття паралельно, але вкладаючи в них різний зміст. Так, він вважає, що компетенція є сукупністю взаємопов'язаних якостей особистості, які є необхідними для якісної продуктивної дії відносно певного кола предметів і процесів. А компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що включає особистісне ставлення до предмета діяльності [9].

Отже, характер соціально-економічної формації висуває адекватні цілям свого розвитку вимоги до спеціаліста конкретної галузі, а його фахова компетентність у сучасних умовах набуває статусу гаранта успіху його професійної діяльності. Звідси випливає, що сучасна компетентісно орієнтована парадигма диктує кардинальне переосмислення нових завдань у системі підготовки і підвищення майстерності фахівців, врахування життєвих стратегій, конкурентоспроможності, посилення гнучкості та мобільності їхньої соціальної поведінки. Це вимагає вдосконалення змістових і технологічних засад модернізації діяльності системи освіти, у тому числі й вищої педагогічної школи. При цьому компетентісний підхід до підготовки спеціаліста орієнтує не на поінформованість, а на вміння раціонального вирішення актуальних професійних і соціальних проблем. Навчальний процес ґрунтується на оволодінні фаховим досвідом, а пізнавальна діяльність студентів виступає як інтегруючий фактор усієї системи професійної їх підготовки за схемою – від суб'єктивного досвіду до теоретичних узагальнень і знову до практики на вищому професійному рівні.

Базуючись на ідеї метасистемного характеру професійної компетентності (Л.А. Андреев, Б.С. Гершунський, Л.Г. Карпова, В.М. Скворцов), можна визначити основні складники її структури: когнітивний (система необхідних знань та вмінь); операційний (вміння організації навчально-виховного процесу); мотиваційний (загальна культура, професійні ціннісні орієнтації, спрямованість на самовдосконалення); самореалізація (психологічна підготовка, рефлексія, конфліктологічна компетентність). Звідси виникає принципова потреба раціонального поєднання, окрім прогностичного, проектувального, конструктивного, організаторського і комунікативного, ще й інноваційно-пошукового компонента, що забезпечує реалізацію потреби в розвитку креативності, індивідуальної траєкторії розвитку індивідуальних якостей майбутнього професіонала.

У контексті завдань нашої статті необхідно зупинитися на сутнісних ознаках компетентності. Узагальнення різних наукових джерел з проблеми дало змогу встановити, що: професійні компетентності не мають однозначного трактування в теорії та практиці; вони виявляються в умінні реалізувати свої можливості в конкретних ситуаціях; компетентність має діяльнісний характер і орієнтована на перспективу; компетентність має складну динамічну структуру. Зокрема, виходячи з того, що професійна компетентність розглядається як комплекс якостей фахівця, Ю.Г. Татур вважає, що основними її складниками є: компетентність у вузькій галузі професійної діяльності; компетентність в інваріантній галузі професійної діяльності; компетентність у загальнонауковій сфері, яка є базою для відповідної професії; компетентність у соціальній сфері; рефлексивна компетентність [8]. Водночас Н.В. Кузьміна пропонує таку структуру професійної компетентності педагога [1]: спеціальна та професійна компетентність у сфері дисципліни, яка викладається; методична компетентність; соціально-психологічна компетентність; диференціально-психологічна компетентність; аутопсихологічна компетентність.

Отже, структура ключових компетенцій охоплює такі їх види, як навчальні (організація власної траєкторії освіти, вирішення освітніх і самоосвітніх проблем, здатність до синтезу і використання розрізнених знань, відповідальність за результати освіти, що здобуваються); соціально-особистісні (здатність до критичного мислення, розуміння зв'язків між сучасними і минулими подіями, усвідомлення політичного й економічного контекстів перебігу соціально-економічних явищ і процесів, сформованість основ загальної і екологічної культури, активна життєва позиція); комунікативні (володіння декількома мовами, вміння захищати свої погляди і дискутувати, бути спроможними до самовираження, вислуховувати і брати до уваги погляди інших людей); компетенції співпраці (готовність до встановлення контактів і ведення переговорів, вміння працювати в команді, організовувати свою діяльність та брати відповідальність, володіти навичками прогнозування); особистісно-адаптивні компетенції (вміння використовувати нову інформацію і комунікативні технології, здатність до гнучкості й наполегливості у діяльності, готовність до самоосвіти і самовдоскона-

лення); дослідницькі (вміння отримувати, обробляти і використовувати інформацію з різних джерел, здатність організовувати науковий пошук, здійснювати аналітичну діяльність з різноманітними видами інформаційних матеріалів).

Висновки. Таким чином, професійна компетентність фахівця являє собою комплекс особистісних якостей, набутих знань, умінь і навичок, а також професійної спрямованості, на базі яких формуються необхідні компетенції, що, у свою чергу, стають основою функціональних компетентностей, які й формують професійну компетентність майбутнього фахівця.

Реалізація сучасної освітньої парадигми, орієнтованої на гуманістичний, особистісний характер навчання і виховання, вимагає переосмислення змісту професійної підготовки фахівця на засадах компетентнісного підходу, у контексті якого особистість розглядається як вища цінність і мета соціального розвитку. Базова підготовка має забезпечити орієнтацію в широкому колі соціально-економічних і психологічних проблем, гарантувати професійну мобільність спеціаліста, здатність до творчого пошуку, формування професійно важливих якостей, готовність до систематичного самовдосконалення. Поняття “компетенція” та “компетентність” для вищої педагогічної школи є відносно новими, тому наявне різне їх тлумачення. Оскільки в професійній педагогіці відсутня єдність у розумінні компетентності та шляхів її впровадження у процес підготовки кадрів, тому ця проблема є предметом подальших дискусій і досліджень. Водночас компетентнісний підхід спрямований на вдосконалення роботи ВНЗ, на сприяння інтелектуальному й культурному розвитку особистості, її підготовці до здатності швидко реагувати на запити часу. Тому усвідомлення поняття компетентності, розуміння її суті й структури буде слугувати обґрунтуванню ефективних шляхів формування професійних компетентностей студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

У перспективі передбачається розробка структурно-функціональної моделі формування компетентностей майбутнього вчителя початкової школи на засадах системно-комплексного особистісно орієнтованого аксіологічного підходу до його професійної підготовки.

Список використаної літератури

1. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастер производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа. 1990. – 319 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : РАГС, 1996. – 308 с.
3. Маслов В.І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посібн. / В.І. Маслов. – Тернопіль : Астон, 2007. – 150 с.
4. Петухова Л.Є. Теоретико-методичні засади формування інформативних компетентностей майбутніх учителів початкових класів : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Л.Є. Петухова. – Херсон, 2009. – 539 с.
5. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : КІС. 2004. – С. 16–25.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито Центр, 2002. – 396 с.

7. Родигіна І.В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання / І.В. Родигіна. – Харків : Основа, 2008. – 96 с.

8. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю.Г. Татур // Высшее образование. – 2004. – № 3. – С. 23–25.

9. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторский // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

Ваколя Т.И. Категория компетентности в педагогической теории и практике высшей школы

В статье раскрыто понятие компетентности в контексте подготовки педагогических кадров. Освещено состояние проблемы в теории и практике высших учебных заведений.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, профессиональные компетентности, педагогические кадры.

Vakolya T. Category competence in pedagogical theory and practice high school

The article explores the concept of competence in the context of preparing teachers. The condition of the problem in the theory and practice in higher education.

Key words: competence, competence, professional competence, teaching staff.